

20. YÜZYIL DÖNÜMÜNDE GÖLDE (İNCESU): TARİHSEL VE MEKANSAL BİR OKUMA*

Esra Eken Güney** & F. Nurşen Kul*** & Leyla Aksu Kılıç****

Öz

Gölde, günümüzdeki adıyla İncesu, Manisa İli, Kula İlçesi'ne bağlı kırsal bir yerleşimdir. Günümüzde nüfusunu büyük oranda kaybeden ve çoğunlukla yaşlıların yaşadığı yerleşim 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın başında Müslüman Türk ve Ortodoks Rumların ortak yaşam alanı olmuştur. Savaş sonrasında Rumların yerleşimi terk etmesinin ardından zaman içerisinde köyden kentlere doğru artan göç hareketleriyle Gölde büyük ölçüde nüfus kaybına uğramış, buna bağlı olarak da yapılı çevrede bir dönemki ortak yaşama dair izler yok olmaya başlamıştır. Bu çalışma, Gölde'de iki topluluğun birlikte yaşadığı dönem; Osmanlı arşiv vesikaları, sözlü tarih çalışmaları ve saha incelemelerinden gelen veriler ışığında çözümlemeyi amaçlamaktadır. Büyük oranda özgünlüğünü koruyarak günümüze gelebilen yapılı çevre ile sözlü tarih çalışmaları ekonomik ve sosyal hayatı anlamamızın yanında, yüzyıl dönümündeki fiziksel çevreyi de anlamamıza olanak sağlamaktadır. Osmanlı arşiv belgeleri yapılı çevreye dair bilgi vermemekle birlikte 19. yüzyılın özellikle ilk yarısındaki ekonomik ve sosyal durumun değişimini aktarmaktadır. Bu veriler aynı zamanda sözlü görüşmelerden gelen çoğu bilginin yorumlanmasına olanak sağlamaktadır. Bu sebeple metin içerisinde

* Bu çalışmadaki mekânsal veriler 2018 yılında İYTE Mimarlık Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü'nde, Esra Eken tarafından Doç. Dr. F. Nurşen Kul danışmanlığında tamamlanan, "Understanding Gölde (İncesu) With Its Tangible and Intangible Characteristics" başlıklı yüksek lisans tezine dayanmaktadır. Tezin tamamlanmasından sonra Gölde'ye ilişkin arşiv verileri, Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü'nden Dr. Öğr. Üyesi Leyla Aksu Kılıç tarafından okunarak değerlendirilmiş, mekâna ve tarihe dair veriler biraraya getirilerek bu makale kaleme alınmıştır.

** Ar. Gör., *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü*, 35620, Çiğli-İzmir/Türkiye, esra.eken@ikcu.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-5036-8979>

*** Doç. Dr., *İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mimarlık Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü*, 35430, Urla-İzmir/Türkiye, nursenkul@iyte.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-5857-1119>

**** Dr. Öğr. Üyesi, *Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü*, 64200, Merkez-Uşak/Türkiye, leyla.aksu@usak.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-0653-2027>

kronolojik bir sıra takip edilmemiş, yüzyıl dönümüne odaklanılmış, gerekli yerlerde 19. yüzyıla ait arşiv verileri çağrılarak sözlü görüşmelerden ve alan çalışmasından gelen bilgilerle birlikte değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gölde, İncesu, kırsal yerleşim, sözlü tarih, Osmanlı dönemi arşiv belgeleri

Gölde (İncesu) at the Turn of 20th Century: A Historical and Spatial Reading

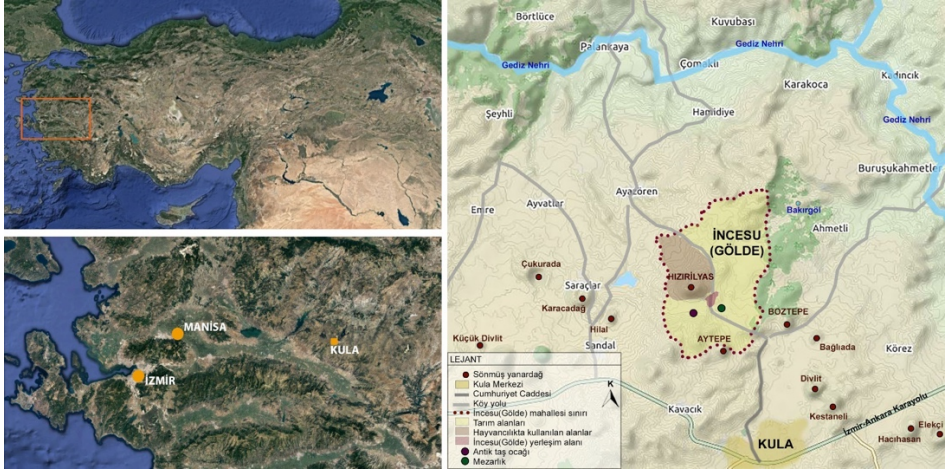
Abstract

Gölde, İncesu as it is known today, is a rural settlement in Manisa Province, Kula District. The settlement has lost its population to a large extent and mostly inhabited by elderly today. But, it has been the common living area of Muslim Turks and Orthodox Rums throughout the 19th century and at the beginning of the 20th century. The forced migration of Rums after the War of Independence and the following rural exodus starting from 1950s onwards resulted with a massive population loss; thus the traces of the previous common life on the built environment began to disappear. This study aims to understand characteristics of Gölde when it was inhabited by two communities. The study utilizes Ottoman archival documents, oral history studies and site survey. Well preserved built environment and oral history studies ease understanding the architectural as well as socio-economic characteristics of Gölde at the turn of the century. Ottoman archival sources are silent about architectural characteristics, but economic and social changes of the first half of the 19th century can be traced. These archival documents also help interpretation of the information coming from oral history studies. For this reason, the text does not follow a chronological order; it focuses at the turn of the 20th century and calls the archival data of 19th century for a comprehensive evaluation together with oral history studies and field survey findings.

Keywords: Gölde, İncesu, rural settlement, oral history, archive documents

Giriş: Gölde (İncesu) Yerleşimi'nin Tarihi, Coğrafi ve Sosyo-Ekonomik Özellikleri

Manisa'nın Kula ilçesine bağlı İncesu Mahallesi, sönmüş bir yanardağ olan Hızırılıyas tepesinin güneydoğu eteklerinde konumlanmaktadır (Resim 1 ve 2). Günümüzde İncesu; çoğunluğu kullanılmayan geleneksel konutları, büyük oranda yaşlılardan oluşan yaklaşık 170 kişilik nüfusu, tarıma dayanan sınırlı ekonomisi ile göç veren ve yakın gelecekte terk edilme tehlikesi ile karşı karşıya olan bir kırsal yerleşimdir (Resim 3).



Resim 1. İncesu Mahallesi ve yakın çevresi (Google Earth, 2022)

Eski adı Gölde olan yerleşim arkeolojik buluntulardan anlaşıldığı kadarıyla geçmiş çok eskilere dayanan ve tarih boyunca iskân gören bir yerdir¹. 15. yüzyılda Osmanlı hakimiyetine giren köye ilişkin Osmanlı arşivlerinden ulaşılabilen en erken tarihli belge 17. yüzyıla ait olan Avârihzane defteridir ve bu belge Türk ile Rum nüfusun birlikteliğinin erken dönemlerine işaret etmektedir². 17. yüzyıla ait bu Avârihzane defteri ile 18. yüzyılın hemen başına ait bir vesika³ dışında Gölde ile ilgili Osmanlı arşiv belgelerinin tamamı 19. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir (Tablo1).

- 1 Malay (2006, 10) Gölde'nin eski adının Kollyda olduğunu ifade etmekte ve yerleşimi MÖ 1. yüzyıla tarihlendirmektedir.
- 2 Avâriız defterinde kayıtlı gayrimüslim nüfus; 69 nefer, 17,25 avarız hanesi (17 hane 1 rub) iken; Müslüman ahalî, 17 nefer (1 imam ve 1 müezzin ile birlikte), 3,75 avarız hanesi (3,5 hane ve 1 rub) olarak kaydedilmiştir. Gölde'deki Müslüman nüfusun gayr-i müslim nüfusa göre daha az olduğu görülmekle birlikte Müslüman nüfusun bir kısmının baba adının Abdullah olarak kaydedilmesi dikkat çekicidir. Bu tür kayıtlarda baba adının Abdullah olarak kaydedilmesi, adı geçen kimselerin ihtida etmiş olabilecekleri ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Baba adı Abdullah olarak geçen kayıtlı kişiler ise “Mustafa bin Abdullah; Mehmed bin Abdullah, Hüseyin bin Abdullah; Ali bin Abdullah, Receb bin Abdullah; Osman bin Abdullah, Mahmud bin Abdullah; Ömer bin Abdullah”dır. Osmanlı Arşivi, 2498 nolu Avâriızhane Defteri (H.1086/M.1676).
- 3 Osmanlı arşivlerinde Gölde'nin izine rastlanılan ikinci kayıt H. 20.08.1111 / M. 10 Şubat 1700 tarihli'dir. 1700 tarihli bir Mühimme defterinde o dönemde Osmanlı topraklarının farklı yerlerinde bulunan 82 tane kilisenin tamirine dair kayıt bulunmaktadır. Bu kayıtlardan birisi de Kula kadısına çıkarılmış bir hükümdür. Bu hükme göre fetihten beri yerlerinde olan Corhonak? Kilisesi tavanının kiremitlerinin zaman içinde harap ve tamire ihtiyacı olduğu ve bu sebeple tamirine mâni olunmamasından bahsedilmektedir. Mezkûr kaydı müteakip bir diğer kayıtta da yine Gölde'de varolan Kostanaz? kilisesinden de bahsedilmektedir. (A. DVNSMHM. d. 111, 787.)



Resim 2. İncesu (Gölde) Mahallesi'ne güneyden bakış. Arkada Hızırilyas Tepesi ve Tepenin eteklerinde yer alan köy (Eken Güney, 2017)

Resim 3. Terkedilmiş bir konut yapısı (Eken Güney, 2017)

Tablo 1. Gölde hakkında bilgi veren Osmanlı arşiv belgeleri

Belge Adı	Belge Tarihi	BOA Kodu
Avânzhane Defteri	1676	2498 nolu Avânzhane Defteri
Mühimme Defteri	1700	A. DVNSMHH. d. 111
Nüfus Defteri	1831-32	NFS_d__01612
Cizye Defteri	1840-41	ML_VRD_CMH_d__00015
Nüfus Defteri	1841-42	NFS_d__01614
Temettuat Defteri	1844-45	ML_VRD_TMT_d.08542
Salnameler	1891/1896/1897/1898/1908	Aydın Vilayeti Salnameleri

19. yüzyılın ilk yarısında tutulmuş olan nüfus, cizye ve temettuat defterlerindeki veriler, Gölde'nin nüfus ve sosyo-ekonomik yapısını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu nüfus defterlerinden ilki 1612 numaralı ve H.1247/M. 1831-32 tarihli'dir. İkincisi ise 1614 numaralı bir nüfus defteridir ki, defterin içindeki yeni doğanların tevellüd/doğum tarihleri 1258'dir. Bu sebeple 1614 numaralı defterin muhtemel tarihinin H.1257/1258/M.1841-1842 olduğunu düşünülmektedir (Tablo 1 ve 2). Nüfus defterinin tarihi, bu çalışmada kullanılan temettuat defterinin hemen öncesinde yapılmış bir nüfus sayımına denk gelmektedir. Bu türden nüfus defterlerinde sadece erkek nüfusun kaydının tutulduğu ve bu sebeple, yapılacak olan değerlendirmelerin sadece erkek nüfus

üzerinden olacağı unutulmamalıdır. Ancak yapılan benzer çalışmalarda kadın sayısının erkeklerle yakın olduğunun varsayıldığını da belirtmekte fayda vardır⁴.


Bu belgelerden Göldé'nin fiziki çevresine ilişkin çok sınırlı bilgi gelmekle birlikte nüfus, nüfusun etnik kökene göre dağılımı, meslekler ve yerleşim ekonomisi ile bu verilerin zaman içindeki değişimi hakkında kapsamlı değerlendirmeler yapabilmek mümkündür. Ancak ne yazık ki 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı arşivlerindeki çeşitli salnamelerde Göldé'nin Kula'ya bağlı hem Müslüman hem de Hristiyan nüfusa sahip bir karye olarak isminin geçmesi dışında detaylı bir kayda ulaşılamamaktadır (Tablo 1).⁵

1844-45 tarihli temettuat defterinden sonra Göldé'nin yakın tarihine ilişkin detaylı bilgi alabildiğimiz tek kaynak sözlü görüşmelerdir. Bu görüşmeleri iki grupta incelemek mümkündür. Bunlardan ilki, Göldé'de 20. yüzyıl dönümüne tanıklık eden iki Rum'un anlatılarıdır. Bu kişiler 1880 doğumlu Katina Peazoğlu ve 1897 doğumlu Kharalampos Khatzilambidis'tir.⁶ Peazoğlu ve Khatzilambidis 1922 yılında Yunan ordusunun savaşı kaybetmesi ile Göldé'den ayrılmışlardır. 1963 yılında KAİM (Küçük Asya İncelemeleri Merkezi) tarafından kayda alınan anlatıları, Göldé'deki yaşama, geçim kaynaklarına, iki etnik grubun ilişkilerine, ekonomiye, geleneklere, çevre yerleşimlere ve anıtsal yapılara ilişkin detaylı bilgi vermektedir.

Sözlü görüşmelerdeki ikinci grubu Göldé'nin günümüz sakinleri oluşturmaktadır. Her ne kadar çoğunlukla köyün en yaşlıları ile görüşülmüş olsa da bu gruptan hiç kimse 20. yüzyıl dönümüne tanıklık etmemiştir. Ancak dönemin tanıklarından kendilerine aktarılanları en iyi hatırlayan 19 kişi ile yapılan söyleşilerden Rumların göçüşinden sonra Türklerin Göldé'de nasıl yaşamaya devam ettiği, fiziksel ve sosyal yapının zaman içinde nasıl dönüştüğüne ilişkin daha net veriler alınmakla birlikte iki etnik grubun birlikte yaşadığı dönemdeki ilişkilere dair bilgiler de edinilmiştir. Bu söyleşiler Rumların anlatılarında adı geçen ancak günümüze ulaşamamış yapıları anlamaya da yardımcı olmuştur. Göldé'de Mart ve Temmuz 2017 tarihlerinde gerçekleştirilen bu görüşmelerde görüşülen kişilerin isim

⁴ Savaş 2018, 282.

⁵ *Aydın Vilayeti Salmamelerinde* Göldé'yi tespit etmek mümkün olmuştur. Salmamelerde karye ile alakalı ulaşabildiğimiz bilgiler şu şekildedir; H. 1308/M. 1891 tarihli salnamede Kula kazasına bağlı Göldé karyesinin ismi, Göldere olarak yazılmıştır (Daha önceki ve sonraki kayıtlarda bu ismin kullanılmaması bu salnamede yanlışlıkla yazıldığını düşündürmektedir). Buradaki bilgiye göre nüfusu 811, emakin (hane) 165 olarak verilmiştir.; H. 1314/M. 1896 tarihli salnamede “merkez kazaya merbut kurranın esamileri” başlığı altında Göldé hakkında “Göldé-i İslami” ve “Göldé Hristiyanı” bilgisi mevcuttur. Aynı ifadeleri H. 1326/M. 1908 tarihli salnamede de görmekteyiz. H. 1315/M. 1897 tarihli salnamede Göldé karyesi ile ilgili merkez kazaya mesafesi hakkında bilgi vermektedir ve aynı veri H. 1316/M. 1898 tarihli salnamede de geçmektedir. Göldé'ye dair bu husustaki son bilgi 1928 tarihli “Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları”

başlıklı eserde  Manisa, Kula'ya bağlı bir köy olduğuna dairdir (T.C. Dâhiliye Vekâleti, 1928, s.986).

⁶ Bu anlatılara Küçük Asya İncelemeleri Merkezi'nden (KAİM) ulaşılmıştır.

ve soyadlarının başharfleri ile doğum tarihleri şu şekildedir: IB (1932), IM (1933), SG (1936), OG (1937), HU (1930lar), RG (1941), YB (1944), ME (1945), AG (1940lar), AU (1940lar), SU (1952), HÇ (1953), DB (1955), SÇ (1959), YD (1950ler), ŞT (1950ler), NA (1950ler), MÇ (1970ler), HÇ2(1970ler).

Gölde'nin 20. yüzyıl dönümündeki fiziksel yapısını anlamadaki en önemli kaynak şüphesiz ki yapılı çevrenin kendisidir. 2017 tarihinde yapılan arazi çalışmasında köyün tamamı ayrıntılı biçimde incelenmiş; mevcut 186 parselden günümüze ulaşabilen yapıların mimari özellikleri ve özgünlük durumları değerlendirilmiştir. Bu inceleme yıkıntıları da kapsamış, anlatılarda adı geçen yapıların çözümlenmesine olanak sağlayacak her türlü bilgi ve iz kayıt altına alınmıştır. Aynı zamanda köyün kamusal alanları da belgelenmiştir. Arazi çalışmaları kapsamında Gölde'nin yakın çeperi taranarak Rumların anlatılarında bahsi geçen köy ile ilişkili yer ve yapıların izleri aranmıştır.

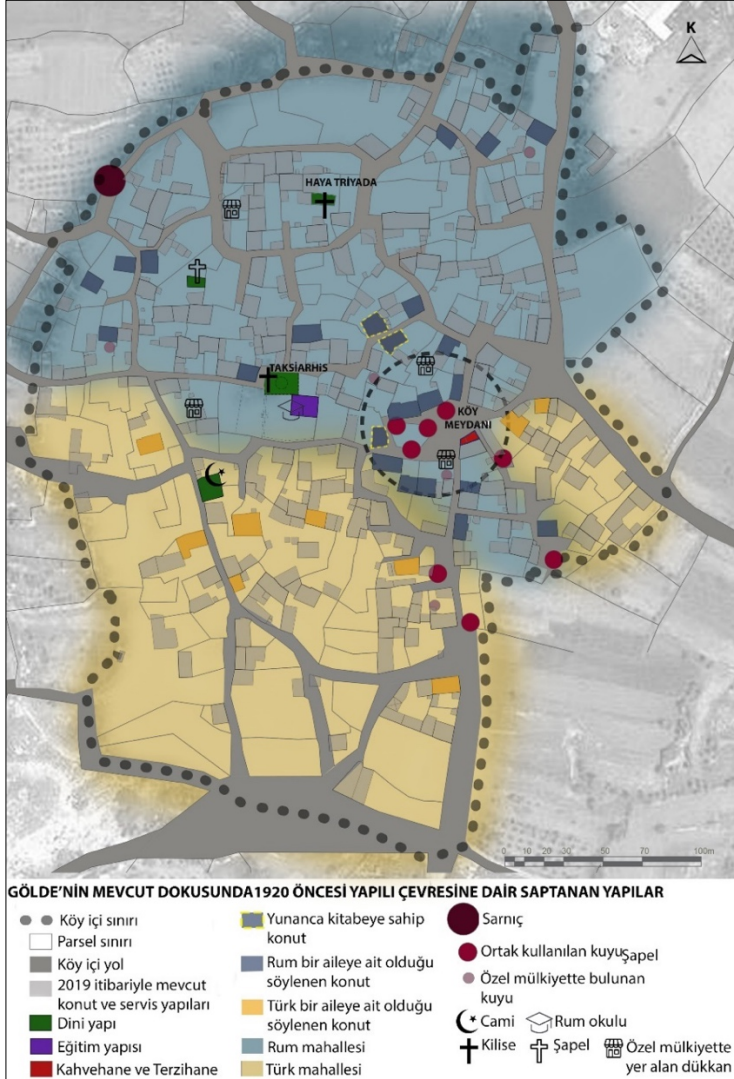
Bu çalışma, arşiv verileri, sözlü tarih çalışmaları ve alan çalışmasından gelen veriler ışığında, 19. yüzyıldan başlayarak ve 20. yüzyıl dönümüne odaklanarak Gölde'nin nasıl bir yer olduğu sorusunu cevaplandırmayı amaçlamaktadır. Büyük oranda özgünlüğünü koruyarak günümüze gelebilen yapılı çevre ile sözlü tarih çalışmaları, ekonomik ve sosyal hayatı anlamının yanında, yüzyıl dönümündeki fiziksel çevreyi de anlamamıza olanak sağlamaktadır. Osmanlı arşiv belgeleri doğal olarak yapılı çevreye dair bilgi vermemektedir. Ancak Gölde'nin ekonomik ve sosyal durumuna ilişkin sözlü görüşmelerden gelen çoğu bilginin yorumlanmasına olanak sağlamakta; ekonomik ve sosyal yaşamdaki süreklilik ve kopuşların değerlendirmesini mümkün kılmaktadır. Bu sebeple metin içerisinde kronolojik bir sıra takip edilmemiş, yüzyıl dönümüne odaklanılmış, gerekli yerlerde 19. yüzyılın ilk yarısına ait arşiv verileri çağrılarak sözlü görüşmelerden ve alan çalışmasından gelen bilgilerle birlikte yorumlanmıştır.

Arşiv Vesikaları ve Tanıkların İfadeleri Işığında 19. Yüzyıl ve 20. Yüzyıl Başında Gölde: Demografik Yapı ve Ekonomi

Rumların anlatılarına göre yüzyıl dönümünde Gölde iki Rum ve bir Türk mahallesinden oluşmaktadır. Rum mahalleleri Taksiarhis ve Hagia Triyada olarak adlandırılmaktadır ancak Türk mahallesinin ismine ilişkin bir anlatı yoktur.⁷ Günümüze ulaşan konutlar arasında mimari özellik, yapı malzemesi ve tekniği açısından belirgin farklılıklar gözlemlenmemektedir. Ancak kilise olduğu söylenen kalıntılar, Rum okulu, cami ve Yunanca kitabeleri olan birkaç konut yapısı ile arazi çalışması sırasında bazı konutların ilk sahiplerine dair edinilen bilgiler, Türk ve Rum mahallelerinin sınırlarını belirlememize olanak sağlamaktadır. Buna göre Rumlar,

⁷ Khatzilambidis yerleşimdeki mahalle düzenini şu şekilde açıklamaktadır: "Gölde'de iki tane Rum mahallesi vardı. Türkler bizden az olduğu için farklı mahallede otururdu. Fakat sınırlarımız ortaktı ve enlerimize birleşirdi. Yunan mahallelerinin biri Taksiarhis Mahallesi, diğeri ise Hagia Triada Mahallesiydi".

Gölde'nin kuzeyine, Türkler ise güneyine yerleşmişlerdir (Resim 4). İki etnik grubu birbirinden ayıran sokak üzerinde cami ve kilisenin karşılıklı olarak yer alması dikkat çekicidir. Diğer bir kayda değer nokta ise yerleşimin doğu ucunda yer alan bir grup Türk evinin Rum mahallesi içinde olmasıdır. Bu durum Türkler ve Rumların, en azından yüzyıl dönümüne kadar iyi ilişkiler içinde olduğunu göstergesidir.



Resim 4. Rum ve Türk mahallelerinin dağılımı ve köy içindeki kamusal yapılar/açık alanlar (Eken ve Kul, 2019)

Osmanlı arşiv verileri ile değerlendirildiğinde Rum ve Türk mahallelerinin büyüklükleri oranı Gölde'de Rum nüfusun daha yoğun olduğuna işaret etmektedir. Günümüz verilerinden geri giderek bir nüfus tahmini yaparsak; köy içindeki 186 parselin 176 tanesinde konut olduğunu varsaydığımızda⁸ Ömer Lütfi Barkan tarafından klasik dönem tahrir uygulamaları için ortaya konulan ve genel olarak kabul gören her hânenin 5 kişiden oluştuğu düşüncesinin nüfus eğilimi hakkında fikir vermesi açısından yüzyıl dönümü için de kullandığımızda köyün tahmini nüfusunun 880 olduğunu söyleyebiliriz.⁹ Bu tahmini nüfusu Rum ve Türk mahallelerindeki parsel sayılarında paylaşırsak yaklaşık 670 Rum ve 310 Türk nüfus olduğu sonucuna varıyoruz ki bu durum Rumların Gölde'den ayrılmadan önceki, yani 1920'lerin başındaki nüfus yapısını büyük oranda yansıtıyor olmalıdır.

Arşiv belgelerine bakıldığında ise 19. yüzyılın ilk yarısında tutulmuş olan nüfus, cizye ve temettuat defterleri 1830'ların başından başlayarak 1845'e kadarki yaklaşık 15 yıllık dönemin nüfus hareketlerini yansıtmaktadır (Tablo 2).

Tablo 2. Nüfus- Cizye ve Temettuat Defterlerinde Hane ve Erkek Nüfus Sayıları

	1612 Nolu Nüfus Defteri (1831-32)		1614 Nolu Nüfus Defteri (1841-42)		Cizye Defteri (1840-41)		Temettuat (1844-45)
	Hane Sayısı	Erkek Nüfus Sayısı	Hane sayısı	Erkek Nüfus Sayısı	Hane sayısı	Erkek Nüfus Sayısı	Hane sayısı
Müslim	42	112	41	103	0	0	40
Gayrimüslim	0	0	80	225	52	60	57
Müslim	3	7	0	0	0	0	0
Gayrimüslim	0	0	0	0	21	24	0
Müslim	13	132	0	0	0	0	0

1612 numaralı defterde (1831-32) Gölde karyesindeki sadece Müslüman nüfus ve çevredeki çiftliklerde kayıtlı olan kişilere dair veriler tespit edilebilmiştir (Tablo 2). 1614 numaralı nüfus defterinde (1841-42) ise hem Müslim hem de gayrimüslim nüfusa ait kayıtlar mevcuttur. Her iki defterdeki veriler karşılaştırıldığında (1831-32 yılından 1841-42 yılına kadar) Müslüman hane ve erkek

⁸ Bugün köy içinde 186 parsel bulunmaktadır. Bunlardan 10 tanesinde kamu yapıları vardır. Geri kalan 176 parselin tamamında konut olduğu varsayılmıştır.

⁹ Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, C. X, 1953, s. 12, İstanbul, s. 12; Nejat Göyünç, "Hâne Deyimi Hakkında", *OTAM*, 11, 2000, s. 331-348. Gölde ile coğrafi olarak görece yakın Sirge kazası nüfusu ile ilgili "nüfus defterlerindeki kayıtlı 353 hanede 999 kişi ve buna ilave olarak temettuat defterinde kayıtlı 48 hanede, hane başına düşen kişi sayısı 5,6 kabul edildiği takdirde, 264 erkek nüfusun toplanmasıyla 999+264 rakamına ulaşılmaktadır" (Savaş, 2018, 282-283).

nüfusun hemen hemen aynı kaldığı görülmektedir. Buna karşılık 1614 numaralı nüfus defteri ile yine karyedeki gayrimüslim hane ve erkek nüfusun kaydı tespit edilen 1840-41 tarihli cizye defteri arasında 3-4 yıl gibi kısa bir zaman dilimi bulunmasına rağmen, gayrimüslim nüfusta ciddi bir fark göze çarpmaktadır. 1840-41’de gayrimüslim nüfusun kayıtlı hane sayısı 52, erkek nüfus sayısı 60 iken 1841-42 yılında hane sayısı 80’e erkek nüfus sayısı ise 225’e çıkmıştır. Bu durum cizye defterinde sadece cizye vergisine tabi nüfusun kaydedilmesi ile açıklanabilir. Ancak 1840-41 ile 1841-42 arasında kayıtlı hane sayısında da artış olması gözden kaçırılmamalıdır. Ayrıca Gölde karyesindeki gayrimüslim nüfusun kayıtlı hane sayısını takip edebildiğimiz 1844-45 tarihli temettuat defterindeki hane sayısının 57 olması, gayrimüslimlerin 1840-41 cizye defterindeki sayımına yakın bir rakam iken 1841-42 tarihli nüfus defterindeki 80 olan hane sayısından yine çok uzaktır.¹⁰

Gölde’de 1831 ile 1844 arasındaki Müslüman nüfusun hane ve erkek nüfus sayıları benzer bir doğrultuda gitmektedir (Tablo 2). 1831’de 42 olan hane sayısı, 1841-42’de 41, 1844’te ise 40’tır. Karyenin gayrimüslim nüfusunun kaydına dair verilerdeki dalgalanmalar Müslim nüfusta görülmemektedir. Gölde’nin kayıtlı Müslim ve gayrimüslim nüfusuna dair bir karşılaştırma yaptığımızda her iki ahalinin birlikte kaydedildiği 1831-32 tarihli nüfus defteri ile 1844-45 tarihli temettuat verileri dikkate alınabilir. Buna göre gayrimüslim nüfusunun 1831’de iki katı oranında, 1844’te ise Müslim nüfusa daha yakın bir oranda fazla olduğu görülmektedir ki bu durum Rumlar Gölde’den ayrılincaya kadar da devam etmiştir.

Her ne kadar nüfus açısından Rumlar üstün olsa da Gölde’de konuşulan tek dil Türkçedir. Katina Peazoğlu’nun anlatısı da bu bilgiyi desteklemektedir:

“Gölde’de Türkçe konuşurduk. Burada da (Yunanistan) birbirimizle hala Türkçe konuşuyoruz. Ben Yunanca bilmiyorum. Çocuklarımla Türkçe konuşuyorum. Yunancayı anlayabilirim ama cevap veremem. Memleketimizde (Gölde), kilisede dinsel tören Yunanca olurdu ama duyduklarımızdan hiçbir şey anlamazdık. Bu yüzden papaz İncil’i Türkçe de okurdu. Mektuplaştığımız zaman Türk dilini Yunan harfleriyle (Karamanlıca) kullanırdık. Eskiden Gölde’de Yunanca konuşurlardı. Ninem Yunanca bilirdi. Döneminde beş altı tane yaşlı kadın Yunanca konuşurdu...Köy sakinlerinin neden Yunancayı konuşmaktan vazgeçtiklerini bilmiyorum. Gölde’nin bütün sakinleri yerliydi. Başka yerlerden gelenler yoktu”

¹⁰ Gölde’nin gayrimüslim nüfusuna dair tespit edilen birbirine yakın tarihlerdeki gayrimüslim nüfusa dair bu durum, karyenin bağlı olduğu kaza merkezi olan Kula’da da görülmektedir. Kula’nın gayrimüslim mahalleleri olan Hızırilyas ve Kuzguncuk’un nüfus tahriri ile temettuat sayımı arasında da benzer bir durumla karşılaşmaktadır. Buna göre 1614’te Hızırilyas’ın 127 olan hane sayısı temettuatta 48’e, 1614’te Kuzguncuk’un 209 olan hane sayısı temettuatta 39’a düşmüştür. Kuzguncuk ve Hızırilyas’daki gayrimüslimlerin, bu kadar kısa sürede nüfuslarının 1/5’ini kaybetmesi de benzer bir durumdur. Aynı yöredeki gayrimüslim nüfusun farklı sayımlarda benzer yükseliş ve düşüşü sebebi ne olabilir? Bu durumun, temettuat sayımlarında Kula merkezdeki mahallelerin bütün hanelerinin kaydının alınmamış olabileceği veya kayıtların kaybolmuş olması ya da bir göç hadisesi ile izah edilebileceği düşünülmüştür (Aksu Kılıç, 2021, s.60-66).

Gerek yüzyıl dönümünün Rum tanıklarından gerekse döneme tanıklık etmiş büyüklerinin hikayelerini aktaran günümüz Gölde'lilerinden Rumların daha çok tüccar Türklerin ise çiftçi olduğunu öğreniyoruz. Bu noktada Khatzilambidis'in anlattığı yüzyıl dönümündeki durumu özetler niteliktedir; *"Biz tarımla uğraşmazdık. Çiftliklerimize Türkler bakardı...Bütün tarım işlerini kendileri yapardı. Biz özellikle ticaretle uğraşardık. Bu meslek 'tatlı'ydı, ekemek verirdi"*.

19. yüzyıl arşiv belgelerine geri döndüğümüzde 1840'lı yıllarda Türkler'in ve Rumlar'ın mesleklerine dair elimizdeki iki kaynaktan birisi 1614 nolu nüfus defteri, diğeri ise 1844 tarihli temettuat defterleridir (Tablo 3). 1614 nolu ve 1841-42 tarihli nüfus defterine göre Gölde'deki müslim ahalinin büyük çoğunluğu çiftçi (24 kişi) ve oduncudur (18 kişi).¹¹ Buna karşın gayrimüslim reaya daha ziyade boğcacı (38 kişi), çerçi (49 kişi), terzi (11 kişi), terzi çırağı (5 kişi) ile tüccar (7 kişi) mesleklerinde yoğunlaşmıştır.¹² Karyede Müslim ve gayrimüslim reayanın yoğunlaştığı meslek gruplarının farklı oldukları ve bir ahalinin yoğun olarak yaptığı işi bir diğer ahalinin yapmadığı görülmektedir. (Tablo 3).

1844 tarihli temettuat defterinde ise Müslüman nüfusun büyük bir çoğunluğu erbab-ı ziraat olarak kaydedilirken geriye kalanları; hademe (5 kişi), kiracı (3 kişi), ashab-ı çiftlik, berber (2 kişi), bila-sanat, çapacı, çerçi, duvarcı, kizir, yorgancı, muhtar-ı evvel ve oduncudur (1'er kişi). Bir önceki tahrirde müslim nüfustan 18 olan oduncunun bu temettuat sayımında 1'e düştüğü göze çarpmaktadır (Tablo 3). Gayrimüslim ahali ise yine çerçi, terzi (11'er kişi), terzi kalfası 2 kişi -bir önceki sayımda 5 olan terzi çırağından 2'sinin meslekte ilerleyerek kalfalığa yükseldiği düşünülebilir- tüccar 2 kişi azalarak 5 kişi, duvarcı 5 kişi, duvarcı kalfası 1 kişi ve duvarcı çırağı 1 kişiden oluşmaktadır. Bugün aktar olarak bilinen attar da gayrimüslim ahalinin ilgilendiği bir meslek olarak görülmektedir. Bir önceki tahrirde Müslüman ahaliye 2, gayrimüslimlerde 1 olan duvarcı kaydına bu tahrirde sadece gayrimüslim ahaliye rastlanmaktadır. Yine bir önceki tahrirde 1 olan değirmenci kaydı temettuat sayımında 4 olmuş ve 1 tane de değirmenci hademesi eklenmiştir (Tablo 3).

¹¹ Bu iki mesleğin dışında sanatı olmayan (8 kişi), rençber (2 kişi), asker, redif, berber, çerçi, hizmetkâr, katurcı, muhtar-ı evvel, mektep-nişin (1'er kişi) dir. Bunlardan iki kişinin asker kökenli, birinin mektep öğrencisi ve birinin de köy muhtarı olduğu görülmektedir.

¹² Ayrıca sözü geçen meslekler dışında gayrimüslim reayanın çiftçi, dülgere, (5'er kişi), bağçevan, hizmetkar (3'er kişi) kasap, bila-sanat (2'şer kişi), kocabaş, bakkal, çoban, değirmenci, duvarcı, tamirci (1'er kişi) oldukları görülmektedir.

Tablo 3. 1614 Numaralı Nüfus Defteri ve Temettuat Defterine Göre Karyedeki Mesleklerin Dağılımı

	1614 nolu Nüfus Defteri (1841-42)			Temettuat Defteri (1844)	
	Müslim	Gayri Müslim		Müslim	Gayri Müslim
Asker	1	0	Ashab-ı Çiftlik	2	0
Bağçevan	0	2	Attar	0	1
Bakkal	0	1	Bağçevan	0	1
Berber	1	0	Bakkal	0	1
Bila-Sanat	8	2	Berber	2	0
Boğçacı	0	38	Bila-Sanat/İhtiyar	1	1
Çerçi	1	49	Bezzaz	0	1
Çiftçi	24	5	Çapacı	1	0
Çoban	0	1	Çerçi	1	8
Değirmenci	0	1	Erbab-ı Ziraat	24	0
Duvarcı	2	1	Çoban	0	2
Dülger	0	5	Değirmenci	0	4
Hizmetkar	1	3	Değirmenci	0	1
Kasab	0	2	Duvarcı	1	5
Katırcı	1	0	Duvarcı Kalfası	0	1
Kocabaş	0	1	Duvarcı Çırağı	0	1
Mekteb-Nişin	1	0	Dülger	0	1
Muhtar-ı Evvel	1	0	Hademe	5	7
Oduncu	18	0	Kıracı	3	0
Redif	1	0	Kızırı	1	0
Rençber	2	5	Kocabaş	0	1
Tamirci	0	1	Muhtar-ı Evvel	1	0
Terzi	0	11	Oduncu	1	0
Terzi Çırağı	0	5	Terzi	0	11
Tüccar	0	7	Terzi Kalfası	0	2
			Tüccar	0	5
			Yorgancı	0	1
Toplam	62	140	Toplam	43	55

Yüzyıl dönümü anlatıları, 19. yüzyıldaki meslek dağılımını gösteren bu verilere, nalbantlık, yapıcılık, terzilik gibi meslekleri de eklemektedir. Bu mesleklere sahip Rumlar sadece kendi köylerinde değil, çevre köylerle de çalışmaktadır.¹³ Yine anlatılara göre Rumların bazı çevre Türk köylerinde bakkal dükkanları da vardır.¹⁴ Ayrıca 19. yüzyılda sadece Rumların ilgilendiği değirmencilik, yüzyıl dönümünde de yalnızca Rumlara ait bir meslek olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁵

Her ne kadar günümüze ulaşabilen ticari yapılar bulunmasa da günümüz sakinlerinin işaret ettikleri bazı parsellerde, mimari özellikleri açısından dükkân olarak inşa edilmiş olabilecekleri düşünülen yapı kalıntılarına rastlanmıştır (Resim 5). Bu kalıntıların yerleşimdeki dağılımı incelendiğinde, tümünün Rum mahallesi içerisinde yer aldığı görülmektedir (Resim 4). Bu bağlamda, yüzyılın ilk yarısındaki arşiv belgelerindeki kayıtlı meslekler de bu türden dükkanların Rum mahalleleri sınırları içinde olmasını destekler niteliktedir.



Resim 5. Ticaret işlevli olduğu düşünülen yapı kalıntıları (Eken Güney, 2017)

19. yüzyıl Gölde ahalisinin meslek dağılımları incelendiğinde nüfus defteri ve temettuat defteri arasında bazı farklılıklar görülmektedir. Bunlardan ilki; nüfus defterinde gayrimüslim ahalinin büyük bir kısmının boğçacı (38) ve çerçi (49) olarak kaydedilmesidir. Ancak bu sayımdan kısa bir süre sonra yapılan temettuat sayımında, boğçacı adıyla bir meslek kaydı bulunmamakta ve ayrıca gayrimüslim çerçi sayısı da 8'e düşmektedir (Tablo 3). Her iki sayımda Müslüman nüfusta sadece 1 tane çerçi bulunmaktadır. Gölde'deki gayrimüslim reyanın "bohça ile mal gezdirip pazarlayan kimse" anlamına gelen boğçacıları ve "sokaklarda bağırarak

¹³ Khatzilampidis'in babası hem değirmenci hem de terzidir ve Türk köylülere de kıyafet dikmektedir. Khatzilampidis, babasının Çakırcalı Mehmet Efe'ye de kıyafet diktiğini ve karşılığında da bir altın yüzük aldığını aktarmaktadır.

¹⁴ Khatzilambis bazı köy sakinlerinin dükkânları olduğundan bahsetmektedir: "Bazı vatandaşlarımızın Sandal ve Demirci gibi türk köylerinde bakkal dükkanları vardı. Orda ailelerinden ayrı tek başlarına otururlardı".

¹⁵ Khatzilambis köy civarındaki değirmenlerden bahsetmektedir: "Bazıları da değirmenci olarak çalışırdı. Gölde'den dört saatlik mesafede bulunan Börtlüce'de ve Gedizçay'da altı yedi tane değirmen vardı. Bu değirmenler bizimkilerle (Rumlar) aitti".

ufak tefek eşya satan, seyyar satıcı” olan çerçilerinin büyük çoğunluğunun temettuat sayımında yer almamaları, bu meslekleri icra edenlerin başka bir meslek başlığı altında değerlendirilmiş olma ihtimalini düşündürmektedir.¹⁶ Ancak, temettuat sayımındaki meslekler incelendiğinde bu türden benzer anlam ifade eden bir grup görülmemektedir. Burada, daha öncesinde iki sayım arasında gayrimüslim nüfusun düştüğü sonucu akla gelmektedir.

Şöyle ki, karyenin 1614 (1841-42) sayımından öncesine denk gelen 1840-41 sayımı ile sonrasına denk gelen 1844 temettuat sayımındaki erkek nüfus sayıları arasında görülen farklılık şu iki soruyu düşündürmektedir (Tablo 3). Bölgede 1841-42 tarihlerinde bu türden satıcılık yapan boğçacı ve çerçi olarak bildiğimiz bir grup kısa süreli yerleşmiş ve sayıma denk gelmiş olabilir mi? Ya da yörede yerleşik bohçacı ve çerçi olan gayrimüslimlerin bu mesleklerini icra etmek için daha sonraki sayımlara denk geldikleri sürede buradan ayrılmış oldukları söylenebilir mi? 1840-41 tarihli cizye defterinde ticaret ile alakalı yöreye yakın başka şehirlerde olan bir kısım gayrimüslim reayanın kaydının mevcut olması bu seçeneklerin doğruluğunu güçlendirmektedir (Tablo 2 ve 3). Ayrıca yukarıda da ifade edildiği gibi bazı Rumların çevredeki Türk köylerinde bakkal dükkanları olduğunu ve bu kişilerin çoğunlukla dükkanlarının bulunduğu köylerde yaşadıklarını anlatılardan biliyoruz. Buna ek olarak bölgede gezgin Rum satıcılar da mevcuttur. Bunlar kendi tabirleriyle ‘bezirgan’dır ve binek hayvanlarıyla ürünlerini Kavacık, Sandal, Menye ve Kula gibi çevre yerleşimlerde tarım ürünleriyle takas etmektedirler.¹⁷ Takas karşılığı aldıkları ürünleri de Kula pazarında satmaktadırlar. Sadece gezgin satıcılar değil, diğer zanaatlerle uğraşan Rumlar da çevre köylerde çalışmaktadır. Örneğin Peazoğlu, nalbant olan eşinin harman döneminde Türk köylerine giderek hayvanlarını nalladığını ve karşılığında buğday aldığını belirtmektedir. Yapıcılar da benzer şekilde özellikle yazın Türk köylerini gezerek yeni yapı inşa etmekte veya onarım yapmaktadır.¹⁸

Yüzyılın ortalarında Gözde’nin hayvan varlığına dair Osmanlı arşiv verileri incelendiğinde hem yukarıdaki tespitleri hem de Rum ve Türklerin anlatılarını doğrulayan sonuçlar görülmektedir. Arşiv belgelerine göre müslüman ahali daimî suretle köyde kalmayı gerektiren hayvanlara sahip iken gayrimüslim ahali

¹⁶ İsmail Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, 2006, s. 208-288.

¹⁷ Konu ile ilgili Peazoğlu ayrıntılı bilgi vermektedir: “Bizimkiler (Rumlar) çevredeki Türk köylerine gidip ticaret yaparlardı. Bezirgandılar. Katırlarla kumaş taşır ve buğray susam gibi tarım ürünleriyle takas yaparlardı”. Khatzilambis de bu bilgiyi doğrulamaktadır: “Bizimkiler (Rumlar) hayvanlarla çeşitli eşyalar taşırdı ve Türk köylerinde dolaşırdı. En çok kumaş, iplik, iğne, yüksük, kibrit gibi küçük eşya satarlardı. Bakkal ürünleri de satarlardı. Tarımsal ürünlerle takas yaparlardı. Bunları bizimkiler Kula pazarında satardı”.

¹⁸ Khatzilambis Rumlar arasında inşaat işleriyle uğraşanların varlığından bahsetmektedir: “Ticaret dışında bizimkiler (Rumlar) inşaatçı olarak çalışırdı. Yazın etraftaki Türk köylerine gidip evler inşa eder ya da onarım yaparlardı”.

taşımacılıkta kullanılabilir olan bargir cinsi hayvanlara sahiptir.¹⁹ Yine arşiv verilerine göre Gölde'de arazi ve hayvan varlığının büyük kısmı Müslüman ahaliye aittir (Tablo 4).

Gölde'deki Müslüman ve gayrimüslim ahalinin gelir dağılımları incelendiğinde (Tablo 4) Müslüman ahalinin genellikle ziraat ve hayvancılık ile uğraşmasına bağlı olarak tarlalarında yetiştirdikleri ürünler ile hayvanlarından elde ettikleri gelirlerin daha yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Gayrimüslim ahalinin ise ticaret ve sanat içeren meslekler ile uğraşmaları (tüccar, terzi vb.), onların, bu kalemlerden elde edilen gelir kategorilerinde daha çok varlık göstermelerini sağlamıştır. Gayrimüslimlerin ağırlıklı olarak varlık gösterdikleri kökboyadan ise henüz gelir elde edilememiştir. Toplam temettuat sanat ve ticaretinden ise Müslüman ahalinin 26753 kuruş iken gayrimüslimlerin 46170 kuruştur.

19. Yüzyıl ortalarına tanıklık eden temettuat defterindeki bu veriler, yüzyıl dönümüne tanıklık eden sözlü tarihten gelen verilerle örtüşmektedir. Hem Rumlar hem de Türklerin anlatılarına göre Rumlar ekonomik olarak Türklerden daha üstün durumdadırlar. Bunun temel nedeni olarak, Rumların yoğun olarak sanat ve ticaret alanında faaliyet göstermesi ve bu alanlardan tarım ve hayvancılığa göre daha fazla gelir elde etmeleri görülmektedir.

Tablo 4. Gölde Karyesindeki Gelir Kaynaklarının Dağılımı

	Müslim	Gayri Müslim	Toplam
Müşterek Tarla	8899,5	1943	10842,5
Mezru Tarla	4514	80	4594
Müstecir Tarla	596,5	0	596,5
İcar Tarla	0	325	325
Bağ	2162	2495	4657
Duhan	1182	140	1322
Afyon	952,5	0	952,5
Soğan	300	70	370
Kökboya	0	0	0
Sağman İnek	230	320	550
Sağman Keçi	352	142	494
Kısır Keçi	87,5	27,5	115

¹⁹ Temettuat defteri verilerine göre müslüman ahali 7 bargir sahibi iken bu rakam gayrimüslimlerde 32'dir. Buna karşılık köydeki toplam 63 öküzün 54'ü Müslümanlara aittir. Bu durum öküzün çift sürmede kullanılan bir hayvan olması ve karyedeki Müslüman ahalinin ziraatçilikle uğraşması ile açıklanabilir.

Erkek Keçi	30	0	30
Temettuat	20934,5	11750	32684,5
Sanat	2543,5	28220	30763,5
Ticaret/Zuhurat	3275	6200	9475

Bununla birlikte her ne kadar iki tarafın anlatıları da Rumların zenginliklerine vurgu yapsa da arşiv belgelerine göre Gölde’li Rumlar ortalama bir refah düzeyine sahiptir. Şöyle ki; Osmanlı Devleti’nde cizye mükellefiyeti “bazen toprak mülkiyetine bağlı olup elinde ‘başına’ denilen topraklar bulunan müslüman veya gayri müslim ile zimmî statüsünde haiz toprağa sahip kişiler” için söz konusu bir vergidir.²⁰ İmparatorluk topraklarında gayrimüslim reyanın verdiği cizye vergisi için kayıtlarda âlâ, evsat ve ednâ şeklinde verginin kategorisinin belirlendiği görülmektedir (Tablo 5). Osmanlı gümüş parasına göre 1691’den 1834’e kadar cizye miktarları Esedî kuruş olarak belirlenmiştir.²¹ Bu bakımdan Gölde’deki gayrimüslimlerin de belirtilen süreçte benzer şekilde cizye vergisi ödedikleri kabul edilebilir. Cizye vergisinin kaldırıldığı 1856 Islahat fermanına kadar olan dönemde de cizye ödemelerinin devam ettiği söylenebilir. Ancak bu kez gayrimüslimlerin de askerlik yapmaları gerektiği hususu sebebiyle askerlik hizmetinden muafiyetleri karşılığında yani bedel-i askerî olarak ve biraz mahiyet değiştirerek 1907’ye kadar alınmaya devam ettiği anlaşılmaktadır.²²

Tablo 5. Gayrimüslim Nüfusun Cizye Kategorisine Göre Dağılımı

	Hane Sayısı	Grup	Kişi
1614 Numaralı Nüfus Defteri (1841-42)	1	Âla	1
	30	Evsat	33
	61	Edna	105
Cizye Defteri (1840-41)	0	Âla	0
	15	Evsat	16
	36	Edna	44
Cizye Defteri (Ticaret ile uğraşanlar)	0	Âla	0

²⁰ Halil İnalçık, “Cizye”, *İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cild: 8, 1993, s. 45-48.

²¹ 1691’de âlâ: 9, evsat: 4,5, ednâ: 2,25; 1696’da âlâ: 10, evsat: 5, ednâ: 2,25; 1743’te âlâ: 11, evsat: 5,5, ednâ: 2,75; 1804’te âlâ: 12, evsat: 6, ednâ: 3; 1816’da âlâ: 16, evsat: 8, ednâ: 4; 1824’te âlâ: 24, evsat: 12, ednâ: 6; 1827’de âlâ: 36, evsat: 18, ednâ: 9; 1829’da âlâ: 48, evsat: 24, ednâ: 12; 1834’te âlâ: 60, evsat: 30, ednâ 15 olarak alınmıştır (Halil İnalçık, “Cizye”, *İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cild: 8, 1993, s. 47).

²² Halil İnalçık, “Cizye”, *İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cild: 8, 1993, s. 48.

	8	Evsat	9
	13	Edna	15

Buna göre Gölde'deki hane reisleri de cizyenin “âlâ/yüksek”, “evsat/orta” ve “ednâ/düşük” cinsinden üç kategoride kaydedilmişlerdir (Tablo 5). Elimizdeki 1614 numaralı nüfus defteri ile 1840-41 tarihli cizye defterinde karyedeki gayrimüslim ahalinin bu türden kaydına rastlanmaktadır. 1841-1842 tarihlerine denk gelen nüfus defterindeki Papas oğlu Yorgi veled-i Kıryako'nun âlâ kategorisinde ve tüccar, buna karşın karyedeki diğer tüccarların ve meslek gruplarındaki kimselerin ise evsat ve ednâ kategorisinde olduğu görülmektedir. Bu hususta doğrudan gayrimüslimlere dair yapılan cizye sayımında ise âlâ kategorisindeki herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. Karyede kayıtlı başta tüccar olanlar dâhil bütün meslek gruplarının evsat ve ednâ olarak iki türde kaydedildiği tespit edilmiştir (Tablo 5). Bu veriler Kula ile karşılaştırıldığında Gölde Rumlarının Kula'dakilere göre ekonomik olarak daha mütevazı oldukları söylenebilir ki Kula'nın bölgenin ana pazar merkezi olduğu düşünüldüğünde, bu, yerinde bir değerlendirmedir²³. Bu noktada anlatılardaki ‘zengin Gölde’ ifadesi de kırsal yerleşimler ölçeğinde ve Gölde'nin coğrafi bağlamı içerisinde değerlendirildiğinde yerine oturmaktadır.

Yüzyıl Dönümünde Yapılı Çevre ve Yaşam

Gölde'yi çevresindeki yerleşimlere bağlayan ana yollar daralarak ve saçaklanarak köyün içine yayılmakta ve köyün meydanına bağlanmaktadır. Her ne kadar günümüzde bir kısmı kilit taş veya asfalt ile kaplı olsa da özgün kayrak döşemeli yollar büyük oranda korunmaktadır (Resim 6 ve 7). Genellikle, iki ve üç metre arasında genişliğe sahip yollar yükseklikleri iki metreye kadar ulaşabilen avlu duvarları ve üst kat seviyesine kadar sağır duvarlarla inşa edilmiş konutların cepheleriyle çevrilidir.

Arşiv belgeleri ve anlatılar ışığında, 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarında Gölde'de iki etnik grubun içiçe yaşadığı kolektif bir yaşam olduğu bilinmektedir.²⁴ Köyün meydanı ve bu meydan ile sokaklarda konumlanan, tüm köylülerin ortak su

²³ Gölde karyesindeki bu tabloyu Kula merkezdeki Hızırilyas ve Kuzguncuk mahallelerindeki gayrimüslim ahalinin durumu ile karşılaştırılabilir. 1844 tarihli temettuat defterindeki kayıtlara göre Kuzguncuk mahallesinde 38 hanede 45 cizye mükellefi; Hızırilyas mahallesinde ise 48 hanede toplam 69 cizye mükellefi vardır. Bu kayıtlara göre Kuzguncuk mahallesindeki âlâ statüsündeki gayrimüslimlerin 3'ü bezzaz, 1'i enfiyeci iken 2'si tüccardır. Hızırilyas mahallesindeki âlâ kategorisindekilerin ise 1'i bezzaz, 2'si tüccar, 1'i ise Avrupa tüccarı olarak geçmektedir (Aksu Kılıç, “Kula Kazası Gayrimüslim Mahallelerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı”, *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, 31, 2018, s. 243-266).

²⁴ SÇ, yerleşimdeki kolektif yaşama dair bildiklerini şöyle aktarmaktadır: “...yunanlılar burda iken...ebem derdi... komşıyduk. Yunanlılarla çok iyi geçinirdik. Oturup kalkardık. Onlar bizde yerdî biz onlarda yerdik. Kötülüklerini görmedik derdî”.

kaynağı olarak kullanılan su kuyuları bu kollektif yaşamın en önemli fiziksel unsurlarındandır.²⁵ Günümüzde yerleşimde sekiz su kuyusu ve bir sarnıç mevcuttur. Bu su kuyularından dördü köyün meydanında toplanmakta, diğerleri ise farklı sokaklar üzerinde yer almaktadır (Resim 8).



Resim 6. Solda orijinal kayrak taşı kaplaması ve sağda 1950lerde değiştirilen taş kaplama (Eken Güney, 2017)



Resim 7. Yerleşimin dış çeperindeki yollarda görülen kilit-taş kaplama (Eken Güney, 2017)

Her ne kadar günümüze ulaşabilen sekiz kuyu bulunsa da Rumlar anlatılarında, altısı Rum mahallelerinde olmak üzere on kuyunun varlığından bahsedilmektedir. Bu anlatılara göre Rum mahallelerinde bulunanlar Öndeki Kuyu, Mağsanlı Kuyu, Orta Kuyuları, Kukusi, Yukarı Kuyu ve Çalca Kuyudur; Türk mahallelerindeki kuyuların ise adı geçmemektedir. Günümüz yaşayanları, köy meydanında yükseltilmiş kayrak taş bir platform üzerinde yer alan dört kuyuyu Gelin Kuyu, Söğütlü Kuyu, Orta Kuyu ve Mağsanlı Kuyu olarak adlandırmaktadır. Sokaklara dağılmış olan diğer dört kuyunun isimleri ise Çoban Kuyu, Kadın Kuyu, Sarı Kuyu ve Ağa Kuyu'dur (Resim 8). Bu bilgiler, bazı kuyu isimlerinin iki etnik grup arasında farklılık gösterdiğine işaret etmektedir. Her bir kuyunun isimleri ile hatırlanıyor olması bunların toplumsal bellekte önemli bir yere sahip olduklarını göstermektedir.

Bu kuyular genellikle buldukları yer ve kullanım amacı ile ilişkili olarak a veya kuyuyu açtıran ailenin ismi ile anılmaktadır. Örneğin Gelin Kuyunun ismi günümüzde de halen devam etmekte olan gelinin ata bindirilerek seymenler eşliğinde bu kuyunun etrafında döndürüldüğü gelenek ile ilişkilidir. Bu ritüelden

²⁵ Khatzilambis köy içindeki kuyulardan bahseder: “Gölte’de çeşmeler yoktu. Kuyu suyu içerdik. ...Suyu kovayla çıkarırdık ve temizlik ve pişirme için kullanırdık”.

sonra gelin evi önünde kurulan sofralarda düğün yemeği ikram edilmesi de hala devam eden bir gelenektir.



Resim 8. Günümüze ulaşan kuyular ve sarnıcın konumları (Eken Güney, 2017)

Köyde tespit edilebilen tek sarnıç köyün kuzey batı sınırında bulunmaktadır. Yığma taş sistemle inşa edilmiş kubbeli yapı günümüzde Hızır İlyas tepesi civarında otlatılan hayvanların sulanması amacıyla kullanılmaktadır (Resim 8). Ancak anlatılara göre sarnıçlar yaygın olarak kullanılmaktadır ve temizlik gibi ihtiyaçlar dışında yağmur suyunun yumuşak olması sebebiyle yemek pişirmede de makbuldür.²⁶

Büyüklüğü, sınırını oluşturan konutların çarpıcı cepheleri, günümüze kadar ulaşan kayrak döşemesi, su kuyuları ve bu kuyuları gölgeleyen ağaçlarıyla oldukça

²⁶ Peazoğlu, bazı evlerin bahçesinde bulunan sarnıçların kullanım amacına yönelik, "Bazı evlerde yağmur suyu toplandığı sarnıçlar vardı. Avlu içinde kazılmış, duvarları ise sovanmıştı. Üzerinde demir kapağı vardı. Suyu kovayla çıkarırdık. Yağmur suyu "yumuşaktı" ve pişirmeye uygundu. Baklagil, fasulye, mercimek, nobut, ezogelin pişirirken bu sudan kullanırdık" demektedir.

etkileyici olan köy meydanının Rum mahallesi sınırları içinde yer alması, iki etnik topluluğun kolektif yaşamı açısından büyük öneme sahiptir. Meydanda, her iki topluluk tarafından ortak kullanılan su kuyularına ek olarak, meydana cephe veren ve mevcut durumda kullanılmayan birbirine bitişik tek katlı iki yapı bulunmaktadır (Resim 9 ve 10). Günümüz Gölde'lileri bu yapılardan birinin berber, diğerinin de kıraathane olduğunu ve her ikisinin de Türk ve Rumlar tarafından ortak kullanıldığını ifade etmektedir.²⁷ Dolayısıyla meydanın, her ne kadar Rum mahallesinde yer alsada tüm Gödeliler tarafından aynı yoğunlukta kullanılan bir dinlenme mekânı olduğunu ve ortak yaşamın en önemli simgesi olduğunu söylemek mümkündür.



Resim 9. Bitişik inşa edilmiş kıraathane (solda) ve berber (sağda) binaları (Eken Güney, 2017)



Resim 10. Kıraathane iç mekanının günümüzdeki görünüşü (Eken Güney, 2017)

Gölde'de cami ve kilisenin aynı sokak üzerinde ve karşılıklı konumlanması dikkat çekicidir. Cami günümüzde de kullanılmaya devam etmektedir. Yığma taş sistemle inşa edilen tek hacimli yapının önünde son cemaat yeri ve buna bitişik minare yer almaktadır (Resim 4 ve 11). Yapım tarihi bilinmemekle birlikte yüzyıl dönümünde var olduğu Rumların anlatılarından anlaşılmaktadır.

Caminin kuzeydoğusunda günümüzde kullanılmayan Eski Rum Okulu bulunmaktadır (Resim 4 ve 11). Kapının hemen üzerinde yer alan kitabeye göre 1911 yılında inşa edilmiş olan bu yapı iki katlıdır ve moloz taş yığma sistemle inşa edilmiştir. Rum okulu ile aynı avlu içinde bulunan kiliseden ise günümüze sadece kuzey duvarına ait kalıntılar ulaşabilmiştir (Resim 11). Rumların anlatılarından

²⁷ Bu bilgi, yazarların 2017 yılında Gölde sakinleri, YD ve SU ile yaptıkları görüşmelere dayanmaktadır. Rumların göçünden sonra berber dükkânı tamamen terk edilmiş, kıraathane de muhtarlık binasına dönüştürülerek 1970'lere kadar kullanılmaya devam etmiştir.

adının Taksiarhis Kilisesi²⁸ olduğunu öğrendiğimiz yapı, yine anlatılara göre mermer merdivenlerle çıkılan bir avluda yer almaktadır ve avlusunda üzerinde saat olan bir çan kulesine sahiptir.²⁹ Günümüz yaşayanları kilisenin sağlam halini hatırlamaktadır.³⁰ Ancak sonrasında hazine tarafından malzemeleri satılan yapının kiremitleri, mimari elemanları, döşeme ve çatı kirişleri sökülerek sadece duvarları bırakılmış, sonrasında da yapı tamamen yıkılmıştır.³¹



Resim 11. Taksiarhis kilisesinin sokak cephesine ait duvarı (solda; Köy sakini ŞT, kiliseye ait olabilecek duvar üzerinde eskiden payandalar olduğunu belirtmiştir. Duvar kalıntısı üzerinde var olduğu söylenen payandaların olabileceğini gösteren boşluklar gözlenmiştir) ile Rum Okulu, Taksiarhis Kilisesi kalıntısı ve Cami'nin sokaktan görünümü (sağda; Eken Güney, 2017)

Anlatılara göre, Taksiarhis Kilisesi dışında, Gölde'de Hagia Triyada isimli başka bir kilise daha vardır. Konutlar arasında yer alan bu kilisenin üç demir giriş kapısı ve kadınlar kısmı bulunmaktadır.³² Teofania Festivali bu kilisede

²⁸ Khatzilambidis, Rum Okulu'nun konumu ve özelliklerinden bahsetmektedir: “Okulumus Taksiarhis Kilisesinin avlusundaydı. İki katlı taşlı bir binaydı. Bodrum katında kış için odun vardı. Depo olarak kullanılırdı?”.

²⁹ Khatzilambidis'in anlatılarında da çan kulesinin varlığından bahsedilmektedir: “Taksiarhis Kilisesinin çan kulesi olan avlusu vardı.”

³⁰ Gölde'nin sakini İM, Taksiarhis Kilisesini hatırlamaktadır: “...hatta onların (rumların) kiliseleri vardı... okulları vardı. Okul duruyor... aynı okulun kenarında yıkık var bir...yıkık taşlar... orda bir kilise vardı...böyle... içinde böyle etrafında resim vardı böyle etrafında...onlara itikat ederlermiş taparlarmış onlar...”.

³¹ Köyün eski muhtarı olan HU da Taksiarhis Kilisesi ile ilgili hatırladıklarını anlatmıştır: “...Bir de okulun avlusunda vardı. Binası yıkılmıştı da sade duvarları iskelet halinde. Biz çocuktuk... okulda okurken... o papazın resmine taş atardık. Aba bu papazmış derdik, çocuktuk. Ona aklım eriyor. Ama sonra yıkıldı ... hiç bir eseri kalmadı?”.

³² Peazoğlu köyünde diğer bir kilisenin varlığından bahsetmektedir: “Taksiarhis gibi Hagia Triyada Kilisesi köyün içindeydi. Etrafında evler vardı. Avlusu büyüktü ve üç demir kapısı vardı. Çan kulesi de vardı”. Khatzilambis de bu kilisenin konumu, kullanımı ve mimari özellikleri hakkında bilgi vermektedir: “Hagia Triyada Kilisesi de köyün içindeydi. Avlusu ve çan kulesi vardı. Farklı girişi olan kadınlar balkonu da vardı. Ayrıca despot tabtası, minberi, avizeleri, büyük şamdani, sandalyeleri de vardı. Hagia Triyada Kilisesinin merkezinde ayazma vardı. Kuyu gibiydi. Kapanmış ve kilitlemişti. Kilidi yulda bir kere, Teofanya bayramında

düzenlenmektedir. Yılda bir kez düzenlenen bu festivale çevre yerleşimlerden de yoğun bir katılım olmaktadır³³ ve törenleri yönetmek için gelen despota Türkler de büyük saygı göstermektedir³⁴. Bu kilisede aynı zamanda düğün törenleri yapılmaktadır. Bu sebeple yapı Türkler tarafından Gelin kilisesi olarak bilinmektedir.³⁵ Köyün yaşlıları bu kilisenin köyün kuzeyinde yer aldığını ve mübadeleden sonra yerine bir konut inşa edildiğini ifade etmektedir. Arazi çalışması sırasında, köy sakinlerinin Hagia Triyada kilisesi yerine inşa edildiğini ifade ettikleri konutun duvarlarında ve avlusunda, kiliseye ait olabileceği düşünülen bazı yapı elemanları tespit edilmiştir (Resim 12).



despot tarafından açıldı. Teofanya Bayramında insanlar ayazmadan su almak için Kula'dan da gelirlerdi. Hagia Triyada bayramında kilisede büyük panayır olurdu. Avlusunda kuzular kesilirdi. Kula'dan da insanlar gelip akraha evlerinde kalırdı”.

³³ Peazoğlu, Hagia Triyada kilisesinin sosyal yaşamdaki önemini vurgulamaktadır: “Hagia Triyada’da, kilisenin kutlama gününde büyük panayır olurdu. Vay vay vay! Ne kadar kalabalıktı! Kilisenin avlusunda 20-25-30 kuzu kesilirdi ve bulgurla beraber pişirirdi. Koula’dan erkekler atlarına beraber gelirdi”.

³⁴ Khatzilampidis de Peazoğlu gibi Gölda’de gerçekleşen panayırın hatırlamaktadır: “Despot at üzerinde, muhafızla beraber gelirdi. Türkler de ona büyük saygı gösterirdi. Köyde üç gün kalırdı. Zengin konaklardamisafir olarak kalırdı”.

³⁵ Bu bilgi, yazarların 2017 yılında Gölda sakinleri, HU ve AG ile yaptıkları görüşmelere dayanmaktadır.

Resim 12. Hagia Triyada Kilisesinin bulunduğu parselde rastlanan kilise kalıntıları a) Evin duvar inşasında kullanılan mermer kalıntı b) Avluda yer alan ve ayazma kalıntısı olabilecek taş döşeme c ve d) Avluda rastalanan taşlar (Eken Güney, 2017)

Bu iki kilise dışında konutlardan birinin parselinde bir şapel bulunmaktadır. Günümüzdeki köy sakinlerinin anlatımına göre, bu şapelde Rumlar döneminde küçük düğün törenleri düzenlenmektedir. Doğu-batı doğrultusunda yerleşmiş olan yapıya giriş batı yöndendir (Resim 13). Doğu duvarı üzerinde nişler yer almaktadır ve duvarlarda yer yer kök boya ile yapılan duvar resimleri okunabilmektedir. Bugün bu şapel, parselde bulunan konutun deposu olarak kullanılmaktadır.

Bu şapelden başka Gölde'nin yakın çevresinde yedi tane daha kır şapeli olduğunu yine Rumların anlatılarından öğreniyoruz. Bunlar; Profiti İlias, Hagia Georgios, Hagia Kiriaki, Hagia Varvara, Ai Spiri, Pan Hagia, ve Yedi Kardeşler Şapelleridir.³⁶ Bunlardan iki tanesinin; Pan Hagia ve Hagia Giorgio Şapellerinin konumları anlatılardan gelen bilgiler doğrultusunda tahmini de olsa belirlenebilmektedir (Resim 14).



Resim 13. Şapselin komşu parselden görünüşü (solda) ve bugün depo olarak kullanımı (sağda; Eken Güney, 2017)

Her ne kadar Gölde'de ortak bir yaşam mevcut olsa da Rumlar'ın ve Türkler'in anlatılarına göre, iki etnik grup arasında evlilik yoktur ancak Rumlar Türklerin düğünlerine katılmaktadırlar. Türkler ise kilisede yapıldığı gerekçesi ile Rum düğünlerine gitmemektedir. Ancak yine kiliselerde yapılmasına rağmen pek çok ayın Türklerin de ilgisini çekmektedir. Hatta Rumların anlatılarına göre, Teofanya Festivali sırasında Hagia Triyada Kilisesi avlusunda yer alan ayazmanın su seviyesine bakılır, bu ritüel Türkler tarafından da merakla takip edilirdi. Peazoğlu'nun ifadesiyle;

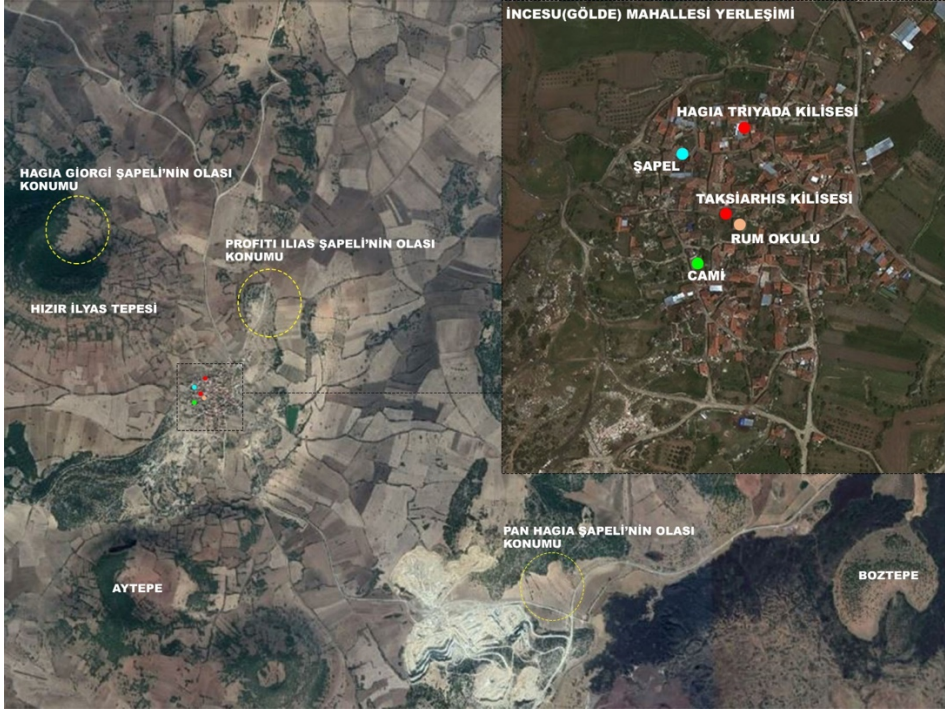
³⁶ 1700 tarihli Mühimme Defterinde isimleri Çorhanak? ve Kostonaz? olarak belirtilen kiliselerden Corhanak? ile Aios Georgios fonetik olarak benzeşmektedir.

“Kilisenin merkezinde ayazma vardı. Bakır kapağı olan mermer bir küptü. Bütün yıl boyunca kapalıydı. Anabitar kilisenin vasilerindeydi. Yılda bir kere, Teofanya bayramında Gölde’ye gelen papaz ayazmanın kapağını açardı. Bütün insanlar oradan su alırdı. Kula’dan da gelirlerdi. Ayazma da su seviyesine bakardık. Düşük olduğu zaman üzülürdük, kötü bir işaretti. Yüksek olduğu zaman sevinirdik. Gölde’nin Türkleri de ayazmanın su seviyesi ile ilgilenirlerdi. Bizze merak içinde sorarlardı: Ayazmanınız nasıl çıktı? Dolu mu boş mu?”

Yine Rumların anlatılarına göre Türkler kır şapellerini ziyaret edip kandil yakarlardı. Khatzilambidis’in ifadesiyle; “Bazen oraya (Hagia Georgio Şapeli) gidip ufak kandil yakardık. Köyümüzün Türkleri de oraya gidip azığın kandiline yağ koyardı”.

Peki, Gölde’de yüzyıllar boyunca süregelen ve karşılıklı anlayış ile beslenen kolektif yaşam ne zaman çözülmeye başlamıştı? Balkan Savaşları döneminde filizlenen ve Yunanistan’ın Batı Anadolu’yu işgaliyle şiddetlenen Türk-Rum çatışmasının Gölde’de tam olarak ne zaman başladığına ilişkin elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Rumların anlatılarında bu mevzuya değinilmemesi ilginçtir. Türklerin anlatılarında ise çatışmanın kaynağı olarak köyde yaşayan Rumları değil, Yunan çetelerini işaret eden bir vurgu vardır. Bu anlatılara göre Rumlar ve Türkler birbirleriyle iyi geçinmektedir. Ancak Yunan çetelerinin ortaya çıkışı ile bu huzur ortamı çatışmaya dönüşmüştür. Örneğin HU, “burdaki yerlilerden yani iç içe yaşadıklarından hiçbir kötülük gelmemiş Türklere. Buraları yıkaıp yurt edenler çeteler. Çete kurmuşlar ...o çeteler buraları yıkaıp yurt ediyor” demektedir. İM nin anlatılarında da benzer bir vurgu vardır;

“Şimdi şöyle bir duyduğum var mesela...burdaki duran (Rumlar) aynı bizim Türkler gibi, aynı dili konuşurlarmış, aynı birbirlerine giderler gelirlermiş. Çok iyiyişler. Yalnız bir bozgunculuk olunca, o zaman onların başkası (çeteler) gelmiş, onlar baya eziyet ettiler...”



Resim 14. 20. Yüzyıl başında Gölde yerleşimi ve yakın çevresi (Google Earth, 2022)

Yerli Rumlardan işgale destek ve Yunan ordusuna katılım sağlamak amacıyla çetelerin Müslüman halka karşı yağmalama ve adam öldürme gibi faaliyetlerde de bulunduğu bilinmektedir.³⁷ Bununla birlikte çeteler hayatta kalabilmek için de her türlü ihtiyaçlarını müslüman halktan temin etmişlerdir. DB'nin aktarımıyla;

“(Çeteler) Türklere ezîyet ederlermiş. Mesala bir Türkün yumurtası olurmuş. Ondan sonra onu gelirmiş, yaşlı ebe varmış öyle dermiş. Dananın arkasına saklandım korkumdan dermiş. Valide! Valide! iki yumurta bir tavuk çabuk diyormuş hemde. ...kadında ne varsa hiç kendi yemezmiş. Hep onlar alıp gidermiş...öyle anlatıyorlardı... iki yumurta bir tavuk diyorlarmış... her gün iki yumurta bir tavuk ... nerden bulsun olmayınca o da ... Dananın arkasına saklandım ... derdi ... o ebeği ben de biliyorum ... korkuculuğundan ... Onlar ezîyet ederlermiş Türklere... Allah bir daba göstermesin ... bizler görmedik de ... Allah bir daba göstermesin”.

Çetelerin neredeyse her gün köye baskın yapması Türk-Rum ilişkilerine nasıl yansımıştı? Çetelere veya çetelere destek veren Rumlara karşı tutum neydi? Göldeli Rumlar ve Türkler arasında bir çatışma yaşanmış mıydı? Ne yazık ki Yunan işgali ve

³⁷ Muhammed Sarı, “Birinci Dünya Savaşı’nda Batı Anadolu’da Rumların Casusluk ve Çetecilik Faaliyetleri”, *History Studies International Journal of History*, vol.7, 11, s. 175-189.

çete faaliyetlerine paralel olarak direniş ve milli mücadelenin Gölde'deki yansımalarını bilemiyoruz. Ancak günümüze ulaşan Rumlara ait yapıların bazılarında sokakla ilişki kuran tüm açıklıklarda demir kafeslerin olması kendilerini güvende hissetmedikleri ve olmuş veya olası saldırılara karşı önlem aldıklarının kanıtıdır.³⁸

Rumlar, Yunanistanın savaşı kaybetmesi ile Gölde'den kaçmak zorunda kalmışlardır. Savaş sonrasında yaşananların hıncı ile Rum yapıları tahrip edilmiştir. Ancak tüm Anadolu'da olduğu gibi bu tahribatın hedefi özellikle dini yapılar olmuş, konutlar genellikle kullanılmaya devam edilmiştir.³⁹ Savaşın hemen akabinde Rumlara ait dini yapıların yıkımı HU tarafında şu şekilde aktarılmaktadır;

“Okulun avlusunda kule varmış. Çan kulesi. Yani cami kilise okul... üçü böyle üğgen şeklinde. O kiliseyi Rumlar gittikten sonra yıkmışlar. Biraz... burda... Giderken çeteler biraz eziyet ettiğinden bunların eseri kalmamış diyerekten onlar da onların eserlerini yıkmışlar... o kiliseden çanı çaldıkları zaman taa Emiralandan duyulmuş çanların sesi. Temelini biliyorum okulun avlusunda. Yıkmışlar o zaman. Muhtar emir vermiş yıkın bunları, eserleri kalmamış demiş o da öyle gitmiş”.

Savaşın ve yaşanan acıların öfkesi ile savaşılan tarafın kültürel sembollerinin tahribi sadece Anadolu'da değil, benzer travmaların yaşandığı her coğrafyada var olagelmıştır. Zaman içinde hem savaş psikolojisinden uzaklaşılması hem de yaşanan acıların hafiflemesi ile Gölde'de Rum mirasına karşı tavrın daha olumlu bir hale evrildiğini söylemek mümkündür. İE'nin ifadesiyle;

“Harpten çıkıyor ya ... harp olunca gavuru burdan sürünce... bu gavurlar öyle... bu gavurlar böyle... binalarını yıkalım... şimdi o binalar olsa... bu köy bi bu kadar daba olurdu. İşte eski adamların kafası gavuru burdan sürünce hiç birşey kalmamış diye. Halbuki çok yanlış yapmışlar”.

Ancak Rum mirasının yok edilmesini bir zamanlar burada yaşamış bir topluluğun hatırasının kaybedilişi olarak görmekten ziyade kaçırılmış turizm fırsatı olarak görmek yönünde bir eğilim vardır.⁴⁰ Bu noktada HÇ'nin ifadesi günümüzde Rum mirasına bakışı özetlemesi açısından dikkat çekicidir; *“burdan Yunanı kovalayınca yıkmışlar... yıkılmasa imiş... buraya turist akın edecekmış”.*

³⁸ Benzer durum Kula'da da gözlemlenmektedir (Ela Çil, “Exploring the Construction of the Identities of Kula, A Place in Aegean Anatolia”, *yayımlanmamış doktora tezi*, Michigan: The University of Michigan, 2005, s.58).

³⁹ Ela Çil, “Exploring the Construction of the Identities of Kula, A Place in Aegean Anatolia”, *yayımlanmamış doktora tezi*, Michigan: The University of Michigan, 2005, s. 66.

⁴⁰ Köy sakini İM: “Eski insanlar bilmiyorlarmış ki böyle şeyler... o zamanlar bi koruma altına alınsaydı ... Türkler ... ya bakarsın buralar ilerde bi lazım olur arkadaşlar yıkamayalım emeyelim deselerdi”.

Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada Gölde'ye ilişkin farklı kaynaklardan gelen veriler bir araya getirilmiş; 19. yüzyıldan başlayarak ve 20. yüzyıl dönümüne odaklanarak Gölde'nin nasıl bir yer olduğu sorusunun cevabı aranmıştır. Gölde'nin fazla bilinmeyen bir kırsal yerleşim oluşu sebebiyle literatürde neredeyse hiç bahsi geçmemektedir. Çoğunlukla 19. yüzyılın ortasına tarihlenen arşiv belgeleri bu dönemdeki demografik ve ekonomik yapıyı aydınlatmakta, ancak yapılı çevre hakkında sessiz kalmaktadır. Büyük oranda özgünlüğünü koruyarak günümüze gelebilen yapılı çevre ile gerek yüzyıl dönümüne tanıklık eden Rumların ve gerekse Rumlarla birlikte yaşayan büyüklerinin hikayelerini aktaran günümüz Göldelilerinin anlatıları ekonomik ve sosyal hayatı kavramanın yanında, yüzyıl dönümündeki fiziksel çevreyi de anlamamıza olanak sağlamaktadır. Bu çalışma aynı zamanda geçerliliği ve güvenilirliğine şüphe ile yaklaşılan sözlü tarih çalışmalarının doğru yapılandırıldığında ve doğru yöntemler kullanıldığında yakın dönem tarihine ve bilhassa ana akım tarih anlatısı dışında kalan hikayeleri belgelemedeki önemine de dikkat çekmektedir. Kronolojik olarak art arda gelen arşiv belgeleri ile sözlü tarih çalışmalarından gelen bilgiler birbirini doğrulamakta ve tamamlamaktadır. Arşiv belgelerinden gelen bazı ipuçlarını ancak görüşmelerden gelen bilgilerle değerlendirebilmek mümkün olmuştur. Sözlü tarih çalışmaları kendi içinde karşılaştırıldığında da Rumların ve Türklerin anlatıları birbiriyle örtüşmektedir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, A. DVNSMHH. d. 111, 787.
Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Avârizhane Defteri, 2498.
Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Nüfus Defterleri, NFS_d., 1612 ve 1614.
Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Temettuat Defteri, ML_VRD_TMT_d., 08542.
Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Cizye Defteri, ML_VRD_CMH_d., 15.
Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Aydın Vilayeti Salnameleri, H. 1308, M. 1891; H. 1314, M. 1896; H. 1315, M.1897; H. 1316, M. 1898; H. 1326, M. 1908.

Söyleşiler

Gölde’li Rum Mübadillerle Yapılan Söyleşiler

(KÜÇÜK ASYA İNCELEMELERİ MERKEZİ, ATİNA)

Katına Peazoğlu (80), söyleşi tarihi: 19.04.1963,

Röportör: Ermolaos Andreadis

Kharalampos Khatzilampidis (66), söyleşi tarihi: 24.04.1963

Röportör: Ermolaos Andreadis

Gölde Sakinleriyle Yapılan Söyleşiler

IB (85), söyleşi tarihi: 17.03.2017

Röportör: Yazar

IM (84), söyleşi tarihi: 17.03.2017

Röportör: Yazar

SG (81), söyleşi tarihi: 17.03.2017

Röportör: Yazar

OG (80), söyleşi tarihi: 18.03.2017

Röportör: Yazar

HU (80+), söyleşi tarihi: 18.03.2017

Röportör: Yazar

RG (76), söyleşi tarihi: 18.03.2017

Röportör: Yazar

YB (73), söyleşi tarihi: 18.03.2017

Röportör: Yazar

ME (72), söyleşi tarihi: 18.03.2017

Röportör: Yazar

AG (70+), söyleşi tarihi: 18.03.2017

Röportör: Yazar

AU (70+), söyleşi tarihi: 27.07.2017

Röportör: Yazar

- SU (65), söyleşi tarihi: 27.07.2017
Röportör: Yazar
HÇ (64), söyleşi tarihi: 27.07.2017
Röportör: Yazar
DB (62), söyleşi tarihi: 27.07.2017
Röportör: Yazar
SÇ (58), söyleşi tarihi: 27.07.2017
Röportör: Yazar
YD (50+), söyleşi tarihi: 28.07.2017
Röportör: Yazar
ŞT (50+), söyleşi tarihi: 28.07.2017
Röportör: Yazar
NA (50+), söyleşi tarihi: 28.07.2017
Röportör: Yazar
MÇ (40+), söyleşi tarihi: 28.07.2017
Röportör: Yazar
HÇ2 (40+), söyleşi tarihi: 28.07.2017
Röportör: Yazar

Araştırma Eserleri

- 64
Aksu Kılıç, Leyla, *Yola Yakın ve Uzak Olmak Kula ve Gediz Batı Anadolu'da İki Kazanın Uzun Hikayesi*, İstanbul: Kitabevi Yayınevi, 2021.
- Aksu Kılıç, Leyla, "Kula Kazası Gayrimüslim Mahallelerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, 31, 2018, ss. 243-266.
- Barkan, Ömer Lütfi, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, C. X, s. 12, İstanbul, 1953.
- Çil, Ela, "Exploring the Construction of the Identities of Kula, A Place in Aegean Anatolia", *yayınlanmamış doktora tezi*, Michigan: The University of Michigan, 2005.
- Eken, Esra, "Understanding Gölde (İncesu) With Its Tangible and Intangible Characteristics", *yayınlanmamış yüksek lisans tezi*, İzmir: İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, 2018.
- Eken, Esra; Kul, Nurşen, F., "Lost Collective Memory: Gölde (İncesu) Before the Population Exchange", *Liveneurb VI Liveable Environments & Architecture: Replacing Architecture 6th International Congress 25-28 September 2019 Proceedings*, vol.2, s. 650-664.
- Göyünc, Nejat, "Hâne Deyimi Hakkında", *OTaAM*, 11, Ankara, 2000, s. 331-348.
- İnalçık, Halil, "Cizye", *İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cild: 8, 1993, s.45-48.
- Malay, Hasan, "Katakekaumene'de Yerleşimler, Yerel Dinler ve Tapım Merkezleri", *Geçmişten Geleceğe Yankı Ülke Kula Sempozyumu Bildiriler*, Zeki Arıkan (ed.), Kula: Kula Belediyesi, 2006, s. 1-32.
- Parlatır, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, 2006.

- Sarı, Muhammed, “Birinci Dünya Savaşı’nda Batı Anadolu’da Rumların Casusluk ve Çetecilik Faaliyetleri”, *History Studies International Journal of History*, vol.7, 11, 2015, s. 175-189.
- Savaş, Saim, *Sirge Kazası Dikey Boyutta Bir Yerel Tarih Araştırması*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- Türkiye Cumhuriyeti Dahiliye Vekaleti, *Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimiz Adları*, İstanbul: Hilal Matbaası, 1928.

Summary

Gölde, İncesu as it is known today, is a neighborhood of the Kula District of Manisa Province, located in Western Anatolia of Turkey. The settlement, which has hosted many civilizations throughout history, came under Ottoman rule in the 15th century. The earliest document in the Ottoman archives about Gölde dates back to the 17th century and verifies the collective life of Muslim Turks and Christian Rums in the settlement. This collective life continued in peace until the beginning of the 20th century, when it turned into conflict, resulting in the desertion of the Rum population. Gölde lost more than half of its population after the population exchange. This drastic transformation of Gölde's physical and cultural environment persisted over a reasonably long period of time, especially after the 1950s when the remaining inhabitants started to leave the village in search of better employment and educational prospects. As a result, the old collective life's culture and traditions began to fade along with the built environment.

The aim of this study is to understand Gölde's social, economic, and architectural characteristics when it was home to two communities. Cizye and Temettuat registers, concentrated on the first half of the 19th century are important sources to understand the socio-economic structure of Gölde during the aforementioned period. Although Ottoman archival documents related to Gölde give very little information about the physical environment, they provide invaluable evidence about the population, the distribution of the population by ethnicity, occupations, the settlement economy, and the development of these figures over time. Unfortunately, the Ottoman archives do not provide any data on the social and economic structure of the settlement as of the second half of the 19th century. At this point, oral history sources came forward, providing important information for understanding the recent past of the settlement. The oral history sources have two dimensions. One is the interviews conducted with the recent inhabitants. 19 villagers were interviewed in March and July of 2017 in Gölde. Even though these 19 people did not witness the common-life period, they still remember the narratives of their ancestors who shared

Gölde with the Rums. The second dimension of the oral history sources covers the narratives of the two Rums of Gölde. These narratives are compiled and archived by the Center for Asia Minor Studies (CAMS). Finally, the most important source for understanding the physical environment of Gölde at the turn of the twentieth century is the remaining built environment itself. Thus, in a field study carried out in 2017, the whole village and its environs were examined in detail by following the traces of the information coming from the narratives.

Archival documents show that the total population in Gölde was around 880, and the non-Muslim population was larger than the Muslim population at the turn of the 20th century. The narratives verify this information and also reveal that the only spoken language was Turkish. While the Muslim population made their living through agriculture, the non-Muslim population typically relied on trade. The orientation of the two ethnic groups to different professions has also brought about differences in terms of the types of animals owned and income status recorded in archival documents. While Muslim people had animals such as cattles and goats that they needed for agricultural production, non-Muslim people mostly had draught animals like horses that they used for peddling. Since Muslims generally deal with agriculture and animal husbandry, the income they got from the products they grew in their fields and the animals they raised was higher. The non-Muslim population, on the other hand, was able to earn more money from trade and crafts due to their interests in these fields. While the narratives of former Rum inhabitants and current Muslims are consistent with the details of the economic organization in archival documents, the testimonies underline the extremely high degree of welfare enjoyed by the Rum families in the community. However, the fact that the heads of the households were mostly in the *Ensat* and *Edna* categories in the *Cizye* records shows that the Gölde Rums had an average income level when they were compared with the Rums who lived in Kula.

In the light of oral narratives and archival documents, it is possible to see the traces of the peaceful coexistence of the two groups in the physical environment of Gölde, despite their different daily life practices. According to the narratives, while Rum quarters were shaped in the north of the settlement around two churches that no longer exist, Turkish quarters were formed in the south of the settlement and included a mosque that is still in use today. In addition to the residential buildings having similar architectural characteristics in both quarters, traces of single-story buildings that were opened to the street directly, which are presumed to be shops, were found in the Rum neighborhood. Despite the tendency for ethnically segregated quarters, there are tangible evidences of the long years of peaceful cohabitation. Some signs of this shared life include the location of some Turkish families' homes in the Rum neighborhood, the church and mosque's shared location on the road dividing the two quarters, the presence of a common village square at the intersections of the neighborhoods, the wells in the square and on the roads, and a coffee shop and barbershop in the square that are known to serve both communities. According to the stories,

Gölde had a large number of churches, and the community played a big role in organizing and hosting religious celebrations for Rum people who resided in other Western Anatolian towns. The stories demonstrate that both communities accepted each other's beliefs and rituals even though they did not directly engage in each other's religious practices. However, as this serene setting deteriorated and the Rum population left Gölde at the beginning of the 20th century, numerous churches and homes that contained remnants of everyday life were destroyed.

With this study, in which the information in the Ottoman archive documents, oral narratives, and observations of the physical environment was brought together by different experts from the disciplines of history and architecture, the social, economic, and physical environment of Gölde at the turn of the 20th century was revealed. Since the chronological succession of archival documents and information from oral history studies confirm and complement each other, this interdisciplinary study also draws attention to the significance of oral history studies in documenting the recent history of settlements, especially the villages about which there are very few archival and bibliographic materials.